

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ПЕДАГОГІЧНОГО СПІЛКУВАННЯ СТУДЕНТІВ СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ

ORGANIZATION FEATURES OF SPECIAL EDUCATION STUDENTS' PEDAGOGICAL COMMUNICATION

У статті обґрунтовується важливість організації педагогічного спілкування зі студентами, які навчаються за освітньо-професійною програмою «спеціальна освіта». На основі вивчення літературних джерел доведено, що проблема організації педагогічного спілкування у майбутніх дефектологів не досить досліджена. З метою вивчення стану педагогічного спілкування в зазначеній категорії студентів було розроблено відповідну анкету. Зміст тверджень анкети ґрунтується на визнаній структурі педагогічного спілкування, яка покладено в основу її критеріїв. За результатами експерименту встановлено, що студенти виявили різні рівні сформованості навчального спілкування, які опосередковані такими характеристиками, як: «знання про педагогічне спілкування», «комунікативні уміння та навички», «спілкування з дітьми з порушеннями інтелекту», «емоційний супровід у спілкуванні». Виділено три рівні сформованості навчального спілкування студентів спеціальної освіти: низький, середній, високий та надано їхню характеристику. Низький рівень характеризуються недостатньою сформованістю педагогічного спілкування студентів, за якого теоретичні знання про педагогічне спілкування та його складники є фрагментарними, у проявах рефлексії та емпатії щодо дітей із порушеннями інтелекту студенти відчують труднощі. Середній рівень характеризується наявністю теоретичних знань про спілкування та його складники, студенти переважно володіють уміннями у спілкуванні, здатні до проявів рефлексії та емпатії, орієнтуються в особливостях комунікативної діяльності дітей із порушеннями інтелекту. Високий рівень характеризується проявами високої сформованості педагогічного спілкування студентів спеціальної освіти, глибоким рівнем теоретичних знань про спілкування, сформованістю умінь у спілкуванні та професійному володінні. Зокрема, зафіксовано, що у студентів найпоширеніший середній рівень педагогічного спілкування – 49,4%, 33% студентів мають низький рівень педагогічного спілкування. Перспективу подальшого дослідження вбачаємо в розробленні моделі організації педагогічного спілкування в студентів спеціальної освіти, розробленні програми оптимізації організації педагогічного спілкування майбутніх дефектологів, яку необхідно впроваджувати з першого року навчання у вишій.

Ключові слова: студенти, педагогічне спілкування, анкета, діагностика, рівні.

The paper deals with the concept and structure of pedagogical communication, as well as the features of the latter. The importance of facilitation of pedagogical communication among students who are attending the educational and professional program "special education" is determined. Based on the study of literary sources, it is proved that the problem of organizing pedagogical communication among future defectologists has not been sufficiently researched. To study the state of pedagogical communication in this category of students, an appropriate questionnaire was developed. The content of the statements proposed in the questionnaire was based on a communication structure that is generally recognized by scientists. The structure of pedagogical communication formed the basis for determining the criteria of its formation. Based on experimental results, it was found that students revealed different levels of educational communication, which are mediated by the following characteristics: "knowledge of pedagogical communication", "communication skills", "communication with mentally retarded children", "emotional support in communication". Three levels of the state of pedagogical communication formation are distinguished and characterized: high, medium, low; the characteristics of the latter are given. The low level is defined by insufficiently formed students' pedagogical communication and the components of the latter are fragmented. The average level ascertains the knowledge of theoretical positions with regard to communication and its components; students have a good understanding of the features of communicative activity of children with intellectual disabilities. The high level is characterized by the availability of in-depth communication knowledge, the formation of professional skills in organizing the communication of children with intellectual disabilities.

It was recorded that the most common is the average level of pedagogical communication (identified in 49.4% of students), and the lowest was discovered in 33% of students.

The prospect of further research is seen in the development and implementation of a program to be used for optimizing the pedagogical communication of future defectologists, which must be introduced starting from the first year of study at a higher education institution.

Key words: students, pedagogical communication, questionnaire, diagnosis, level.

УДК 37.091.8 – 057.87: 376: 005.57 (045)
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085-2019-18-3-26>

Проскурняк О.І.,
докт. психол. наук,
зав. кафедри корекційної освіти
та спеціальної психології
КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна
академія»
Харківської обласної ради

Постановка проблеми в загальному вигляді. Зміни в системі спеціальної освіти, впровадження інклюзивної форми навчання в Україні потребують удосконалення підготовки майбутніх фахівців, що навчаються за освітньо-професійною програмою «спеціальна освіта», зокрема необхідного складника їхньої професійної діяльності – спілкування.

Розроблені теоретичні основи формування особистості студента спрямовані на виокремлення структури підготовки майбутнього фахівця до здійснення ним професійної діяльності. Здобуваючи професію олігофренопедагога у вищому навчальному педагогічному закладі, студент, за науковими даними, має не лише засвоїти професійні вміння,

а й визначитись із власною життєвою позицією, яка надалі забезпечуватиме вміння реалізувати різні способи взаємодії, що становить зміст педагогічного спілкування. Наприклад, у структурі педагогічної діяльності, виділяючи компонент спілкування, фахівці наголошують на необхідності розвитку у вчителя комунікативних здібностей, які становлять підґрунтя здійснення ефективної педагогічної діяльності (І. Зимня, В. Кан-Калік, С. Максименко, Л. Мітіна, Л. Савенкова). Зокрема, наголошується на тому, що успішність професійної діяльності майбутнього є залежною від вибору форм суб'єкт-суб'єктної взаємодії у навчальному процесі з дітьми та розвитку змісту спілкування з батьками, педагогами, іншим персоналом шкіл для дітей із порушеннями інтелекту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Педагогічне спілкування як окремих прояв професійної діяльності розглядалося в низці досліджень М. Заброцького, Я. Коломинського, А. Мудрика, тоді як дані з вивчення спілкування олігофренопедагогів і підготовки студентів-олігофренопедагогів є вкрай недостатніми. Попри наявність ґрунтовних робіт щодо спілкування як процесу, його рівня та діяльності, особливості педагогічного спілкування у спеціальній освіті залишаються не досить вивченими.

Мета статті – дослідити особливості організації навчального спілкування студентів спеціальної освіти.

Виклад основного матеріалу. Учасниками спілкування у вищому навчальному закладі є викладачі і студенти. Людські взаємини в навчальному процесі повинні будуватися на суб'єктній основі, коли обидві сторони спілкуються як рівноправні учасники процесу спілкування. За дотриманням цієї умови встановлюється не міжролевий контакт «викладач-студент», а міжособистісний, у результаті якого і виникає діалог, а значить, створюється оптимальна база для позитивних змін у пізнавальній, емоційній, поведінковій сферах кожного з учасників спілкування. Таке спілкування між цими суб'єктами в системі вищої школи створює найкращі умови для розвитку творчого характеру діяльності студента, для формування його особистості, забезпечує сприятливий психологічний клімат і допомагає уникненню психологічних бар'єрів у процесі спілкування [4].

Навчальне спілкування характеризують по-різному. Зокрема, вважають [3; 4] складником професійного або педагогічного спілкування, що визначається багатьма детермінантами. Серед них найважливішими є такі: 1) індивідуальний стиль спілкування учителя; 2) установка викладача на окремих учнів; 3) урахування особистісних особливостей учнів; 4) рівень розвитку колективу; 5) наявність умінь професійного спілкування.

Вважається, що навчальне спілкування є феноменом складним. Підпорядковуючись загальним

закономірностям спілкування, розкритим наукою, воно має свої специфічні характеристики [2]. У функціональному (у цьому випадку навчальному) спілкуванні вся ця система професіоналізується, тобто потреба в обміні інформацією диктується не тільки особистісними, а й навчальними завданнями [1; 3; 6]. У такий самий спосіб змінюються в професійному напрямі й інші компоненти спілкування [5].

Педагогічне спілкування як окреме важливе питання розглядалося в роботах І. Зимньої, В. Кан-Каліка, Я. Коломинського, О. Леонтєва, С. Максименка, М. Заброцького, А. Мудрика, І. Цимбалюка. Аналізуючи наявні дослідження, вони класифікували наукові підходи у психології в такий спосіб: 1) як поведінки, представлені реакціями педагога та учнів (біхевіоризм); 2) як міжіндивідуальних контактів, виявлених та упорядкованих у ситуаціях, учасниками яких можуть бути вчитель та учні під час навчання (психоаналіз); 3) як міжособистісних взаємин, що створюють можливості для особистісного зростання (самоактуалізації вчителя та учнів (гуманістична психологія)); 4) як інструмента розвитку інтелектуальних умінь і навичок учня, формування його когнітивних структур, норм і цінностей (когнітивна психологія); 5) як системи взаємодій у процесі вироблення й зміни соціальних значень і ситуацій педагогом та учнями (інтераціоналізм).

Зазначається, що власне педагогічне спілкування має відмінну від загальнопсихологічної структуру (І. Цимбалюк, В.А. Кан-Калік): 1) моделювання педагогом майбутнього спілкування з класом, аудиторією в процесі підготовки до безпосередньої діяльності з дітьми (прогностичний етап); 2) організація безпосереднього спілкування з класом, аудиторією у момент початкової взаємодії з ними (початковий період спілкування); 3) керування спілкуванням у педагогічному процесі, що розвивається; 4) аналіз здійсненої системи спілкування і моделювання системи спілкування на майбутню діяльність [3].

Встановлено, що на другому і третьому етапах педагог реалізує комплекс комунікативної взаємодії суб'єктів педагогічного процесу на трьох рівнях: емоційному, когнітивному і соціально-психологічному. Емоційний рівень визначає зручність ситуації спілкування, але не характеризує змістовних його сторін. Когнітивний рівень пов'язаний із предметною стороною спілкування, він забезпечує пояснювальний процес, що є стрижневим елементом особистісно-групового педагогічного спілкування. Соціально-психологічний рівень визначає міжособистісні і групові стосунки педагога з учнями і учнів між собою [4].

Діалогічна форма педагогічного спілкування характеризується: 1) особистісною рівністю, «суб'єкт-суб'єктними» стосунками вчителя з учнями; 2) концентрацією не тільки на своїх потребах, але й на потребах учнів; 3) накопичен-

ням потенціалу згоди та співробітництва; 4) свободою дискусій, передачею норм і знань як особистісного пережитого досвіду, який вимагає від учня індивідуального осмислення; 5) прагненням до творчості, особистісного та професійного зростання, імпровізації, експериментування; 6) прагненням до об'єктивного контролю результатів діяльності учнів, індивідуального підходу та врахування полімотивованості їхніх вчинків [3].

Загалом, у дослідженнях, які стосуються вчителів-дефектологів, науковці звертали увагу на розгляд шляхів удосконалення системи підготовки висококваліфікованого фахівця в різні періоди і, відповідно, різним завданням і категоріям дітей (Н. Пахомова, Л. Фомічова та інші).

Значне місце в дослідженнях приділялось виділенню взаємозв'язку спілкування та підготовки майбутніх педагогів (Н. Пахомова, В. Синьов та інші). Незважаючи на численні дослідження цієї проблеми, значний обсяг питань, пов'язаних з особливостями спілкування майбутніх педагогів, зокрема сурдопедагогів, залишається не досить висвітленим, що перешкоджає не лише успішній професійній діяльності вчителя, але й ставить перед вищою школою завдання уточнення тих компонентів підготовки вчителя, які безпосередньо пов'язані зі спілкуванням вчителя з дітьми, батьками, колегами, громадськістю.

За час навчання студенти вивчають різні цикли дисциплін, зокрема такі: 1) цикл гуманітарної та соціально-економічної підготовки; 2) цикл природничо-наукової предметної підготовки; 3) цикл професійно-орієнтованої підготовки, до якого належать дисципліни, що здійснюють професійно-педагогічну підготовку та спеціальні методики. Вивчаючи різні цикли дисциплін, майбутні сурдопедагоги отримують знання методологічних основ загальної та спеціальної педагогіки та психології; розуміння загальних закономірностей та особливостей розвитку дитини з відхиленнями в розвитку; шляхи корекції та компенсації порушеного розвитку дітей із вадами слуху. Навчальне спілкування формується також під час підготовки до практичного, семінарського, лабораторного заняття, до заліку або екзамену.

Аналізуючи досвід педагогічної діяльності представників педагогічної школи, варто сказати, що викладачеві не досить знань основ наук і методики навчально-виховної роботи. Незаперечним є той факт, що всі знання і практичні вміння викладача можуть передаватися студентам лише шляхом живого й безпосереднього спілкування з ними. Для багатьох викладачів очевидною є істина: студенти нерідко переносять ставлення викладача на предмет, який він викладає. Ось чому для викладача його педагогічна культура, організаторські й комунікативні вміння є дуже важливими елементами.

За результатами експерименту встановлено, що студенти виявили різні рівні сформованості навчального спілкування, які опосередковані такими характеристиками, як: «знання про педагогічне спілкування», «комунікативні вміння та навички», «спілкування з дітьми з порушеннями інтелекту», «емоційний супровід у спілкуванні».

Розглянемо в узагальненому вигляді кожен із зазначених критеріїв.

Ці характеристики виступили критеріями, за якими аналізувались отримані результати.

Аналіз даних структури педагогічного спілкування дав змогу визначити й охарактеризувати такі критерії педагогічного спілкування студентів спеціальної освіти: «знання про педагогічне спілкування», «комунікативні вміння та навички», «техніки спілкування з дітьми з порушеннями інтелекту», «емоційний супровід у спілкуванні».

Критерій «знання про педагогічне спілкування» характеризується знаннями про педагогічне спілкування та його складники (знання структури, функцій, принципів, видів, засобів, моделей, стилів), знаннями можливих бар'єрів у спілкуванні та способів їх усунення, знаннями причин виникнення конфліктних ситуацій у спілкуванні та способів їх виникнення.

Критерій «комунікативні вміння та навички» проявляється в умінні слухати мовника; у швидкості орієнтування у висловлюванні (змісті, емоціях, на яку людину спрямоване звернення); у швидкості конструювання відповідей; в умінні в діалогічному мовленні з висловлювань окремих мовників конструювати ціле.

Критерій «техніки спілкування з дітьми з порушеннями інтелекту» проявляється в умінні будувати висловлювання; правильно володіти технікою мовлення; правильно володіти невербальними засобами спілкування (жестами).

Критерій «емоційний супровід у спілкуванні» проявляється в умінні комунікативної емпатії педагога; в умінні співчувати та співпереживати дитині; надавати активну підтримку дитині; орієнтуватися у важливих для дитини переживаннях; в умінні відчувати, передбачати та аналізувати емоційний стан дитини, звертаючи увагу на її емоції, позу, жести, вираз очей тощо, з метою добору ефективних методів взаємодії з дитиною у навчальному процесі.

Для діагностики педагогічного спілкування студентів спеціальної освіти було розроблено та апробовано відповідну анкету, яка передбачала три варіанти відповіді: «так» – 2 бали, «ні» – 0 балів, «іноді» – 1 бал.

Питання анкети наведено нижче.

1. Ви орієнтуєтесь у будь-якій ситуації комунікативної взаємодії.

2. Маєте знання про спілкування та його структуру.

3. Вільно почуваєте себе з незнайомими людьми.

4. Легко спілкуєтесь з оточуючими.

5. Спілкуєтесь із викладачами в закладі вищої освіти із задоволенням.

6. Можете конструктивно взаємодіяти з людьми різних вікових груп.

7. Знаходите спільну мову з учителями та вихователями на педпрактиці.

8. Підтримуєте розмову за необхідності навіть із людьми, які вам неприємні.

9. За зовнішніми ознаками розрізняєте настрій людини.

10. Слухаєте співрозмовника, не перебиваючи.

11. Із задоволенням на практиці спілкуєтесь із дітьми з порушеннями інтелекту.

12. Знаходите теми для спілкування зі школярами під час проходження практики в спеціальних та інклюзивних школах.

13. Вмієте на занятті зацікавити дитину з порушеннями інтелекту.

14. Можете організувати діалогічне спілкування у спеціальній школі з дітьми з порушеннями інтелекту.

15. За зовнішніми ознаками можете розпізнати емоційний стан дитини з порушеннями інтелекту.

16. У разі виникнення конфлікту між учнями у вас вистачить досвіду його вирішення.

17. Вважаєте, що діти з порушеннями інтелекту відчувають необхідність емоційної підтримки.

18. Знайдете втішні слова дитині, що сумує.

19. Можете покращити емоційний стан дитини, якщо вона плаче.

20. З легкістю можете знайти спільну мову з дітьми з порушеннями інтелекту різного віку.

За результатами аналізу даних експерименту було виділено три рівні сформованості навчального спілкування студентів спеціальної освіти: низький, середній, високий. Охарактеризуємо кожний рівень.

Низький рівень є другим серед таких, що характеризуються недостатньою сформованістю педагогічного спілкування студентів, за якого теоретичні знання про педагогічне спілкування та його складники є фрагментарними, уміння у спілкуванні та володіння техніками спілкування є недостатніми, у проявах рефлексії та емпатії щодо дітей із порушеннями інтелекту студенти відчувають труднощі.

Середній рівень характеризується, загалом, сформованістю у студентів педагогічного спілкування. Фіксується наявність теоретичних знань про спілкування та його складники, студенти переважно володіють уміннями у спілкуванні, здатні до проявів рефлексії та емпатії, орієнтуються в особливостях комунікативної діяльності дітей із порушеннями інтелекту.

Високий рівень характеризується проявами високої сформованості педагогічного спілкування

студентів спеціальної освіти. Констатовано глибокий рівень теоретичних знань про спілкування, наявна сформованість умінь у спілкуванні та професійне володіння, характеризується наявністю високого рівня комунікативної емпатії, відчуває симпатію до дітей із порушеннями інтелекту.

В експерименті взяли участь 85 студентів, що навчаються за освітньо-професійною програмою «Спеціальна освіта» (бакалавр) комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради. Було виявлено високий рівень педагогічного спілкування в 15 студентів (17,6%), середній – 42 студентів (49,4%), низький – в 28 студентів (33%). Зазначимо, що було виявлено залежність між роком навчання студентів і рівнем педагогічного спілкування; низький рівень зафіксовано у 18 (21%) студентів молодших курсів.

Висновки. Отже, педагогічне спілкування студентів є динамічним утворенням. Зважаючи на структуру педагогічного спілкування, було визначено критерії, які було покладено у зміст анкети: «знання про педагогічне спілкування», «комунікативні вміння та навички», «техніки спілкування з дітьми з порушеннями інтелекту», «емоційний супровід у спілкуванні».

За результатами аналізу даних експерименту було виділено три рівні сформованості навчального спілкування студентів спеціальної освіти: низький, середній, високий. Зафіксовано, що у студентів найпоширеніший середній рівень педагогічного спілкування – 49,4, а в 33% студентів – низький рівень педагогічного спілкування, з них 21% є студентами молодших курсів. Отже, проблема розвитку педагогічного спілкування в студентів спеціальної освіти сьогодні не є вирішеною. Перспективу подальшого дослідження вбачаємо в розробленні моделі організації педагогічного спілкування в студентів спеціальної освіти, розробленні програми оптимізації організації педагогічного спілкування майбутніх дефектологів, яку необхідно впроваджувати з першого року навчання у виші.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Велитченко Л.К. Педагогічна взаємодія : теоретичні основи психологічного аналізу : монографія. Одеса : ПНЦ АПН України, 2005. 302 с.
2. Горєцька О.В. Психологічні умови оптимізації спілкування батьків з дітьми дошкільного віку : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна психологія». Київ, 2009. 20 с.
3. Кан-Калик В.А. Учителю о педагогическом общении. Москва : Просвещение, 1987. 190 с.
4. Никонова А.Я. Психологические особенности индивидуального стиля деятельности учителя. *Вопросы психологии*. 1987. № 5. С. 40–48.
5. Шейн С.А. Диалог как основа педагогического общения. *Вопросы психологии*. 1991. № 1. С. 44–51.
6. Яцишина В.М. Стиль спілкування педагога як фактор впливу на мотивацію учбової діяльності студентів ВУЗу. *Постметодика*. 2002. № 2–3 (40–41). С. 130–134.